

AHMED HATUNIĆ

Poligamni brak u fikhu Evropskog vijeća za fetve i istraživanja (EVFI) i zakonima o porodičnim odnosima nekih arapskih zemalja

271

Ahmed Hatunić

docent na Katedri za fikih (šerijatsko pravo) Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću
hatunicahmed@hotmail.com

Pregledni članak

Primljeno: 19. 9. 2025.
Prihvaćeno: 21. 11. 2015.

Ključne riječi:

Šerijatsko pravo, Evropsko vijeće za fetve i istraživanja, brak, poligamni brak, zakoni, muž, žena

Sažetak:

Ovaj rad bavit će se poligamnim brakom kroz prizmu pravnih rješenja Evropskog vijeća za fetve i istraživanja (EVFI) i zakona jednoga dijela arapskih zemalja. Radi se o pitanju koje izaziva brojne polemike koje se tiču njegove prihvatljivosti u savremenom društvenom i pravnom kontekstu naročito u zemljama gdje muslimani žive kao manjine i gdje nije moguće da muškarac pred državnim institucijama sklopi drugi, treći ili četvrti brak. Vijeće po ovom pitanju zauzima stav o dozvoljenosti sklapanja poligamnoga braka ukoliko je osigurano pravedno postupanje bez dodatnih uvjeta i ograničenja za razliku od pravnih rješenja većine porodičnih zakona u arapskome svijetu koji za sklapanje poligamnoga braka pored pravednosti prema suprugama i ograničenja broja na maksimalno četiri, ipak postavljaju dodatne uvjete i ograničenja. Član Vijeća dr. Džasir 'Avde u svome radu koji se bavio tretmanom građanskoga braka na Zapadu sugerirao je muslimanima da ne sklapaju poligamni brak osim onda kada ga mogu sklopiti pred državnim organima neke od muslimanskih zemalja koje to dozvoljavaju ne sporeći u svakom slučaju njegovu načelnu dozvoljenost.

Polygamous Marriage in the Jurisprudence of the European Council for Fatwa and Research (ECFR) and in the Family Laws of Selected Arab Countries

تعدّد الزوجات في فقه المجلس الأوروبي للإفتاء والبحوث والقوانين الخاصة بالعلاقات الأسرية في بعض الدول العربية

Keywords:

Shari'a law, European Council for Fatwa and Research, marriage, polygamous marriage, legislation, husband, wife

الكلمات المفتاحية:

الشريعة، المجلس الأوروبي للإفتاء والبحوث، الزواج، تعدّد الزوجات، القوانين، الزوج، الزوجة

Abstract:

This paper examines polygamous marriage through the lens of the legal positions of the European Council for Fatwa and Research (ECFR) and the family law provisions of several Arab countries. Polygamy remains a subject of considerable debate concerning its acceptability in contemporary social and legal contexts, particularly in countries where Muslims live as minorities and where it is not legally possible for a man to contract a second, third, or fourth marriage before state authorities. The Council maintains the position that polygamous marriage is permissible provided that justice among wives is ensured, without imposing additional conditions or restrictions. This stands in contrast to the legal frameworks of most Arab family laws, which – while likewise restricting the number of wives to a maximum of four and requiring equitable treatment – nevertheless introduce further requirements and limitations for contracting a polygamous marriage. ECFR member Dr. Jāsir 'Awdah, in his work on the legal status of civil marriage in Western contexts, advised Muslims not to enter into polygamous marriages unless such marriages can be contracted before state authorities in a Muslim-majority country where they are legally recognized, while at the same time affirming their general permissibility in principle.

الملخص:

يهتمّ هذا البحث بتعدّد الزوجات على أساس فتاوى المجلس الأوروبي للإفتاء والبحوث وقوانين بعض الدول العربية. وهو أمر يثير مناقشات عديدة خاصّة بقبولته في السياق الاجتماعي والقانوني الحديث وخاصّة في الدول التي يمثل المسلمون فيها أقلّيّات والتي لا يمكن لرجل في مؤسّساتها الحكومية عقد زواج ثان أو ثالث أو رابع. ويقف المجلس بهذا الخصوص موقف جواز تعدّد الزوجات بشرط ضمان المعاملة العادلة دون القيود والتحديدات الإضافية خلافا لمعظم القوانين الأسرية في العالم العربي التي، علاوة على العدل بين الزوجات وتحديد عدد الزوجات بأربع، تضع لتعدّد الزوجات قيودا وتحديدات إضافية. وفي بحثه الخاصّ بوضع الزواج المدني في الغرب يوحي عضو المجلس الدكتور جاسر عودة إلى المسلمين بعدم عقد الزواج المتعدّد الزوجات إلا في المؤسّسات الحكومية التابعة للدول الإسلامية التي تسمح ذلك، وهو على كل حال لا ينكر جوازه المبدئي.

Uvod

Evropsko vijeće za fetve i istraživanja (EVFI)¹ formirano je po ugledu na druga vijeća i akademije islamskoga prava u svijetu, a kao odgovor na mnogobrojne dileme i zapitanosti muslimana koji žive u Evropi, sa zadatkom da na osnovu šerijatskopравnih argumenata, iskustava i metodologije drugih vijeća sa sličnom ulogom dadne prihvatljive i utemeljene odgovore na probleme s kojima se suočavaju muslimanske manjine. Osnivačka sjednica EVFI održana je u Londonu od 21. do 22. dana mjeseca zulkade 1417. h. godine ili 29. i 30. marta 1997. godine, uz prisustvo više od petnaest alima, a na poziv Federacije islamskih organizacija u Evropi (Federation of Islamic Organizations in Europe – FIOE).² Za prvog predsjednika EVFI izbaran je ugledni muslimanski učenjak i pravni autoritet dr. Jusuf el-Karadavi koji je na toj poziciji ostao više od dvadeset godina, sve do 2018. godine kada se povukao iz zdravstvenih razloga. Nakon njega do danas, prvo vršilac dužnosti a potom predsjednik EVFI je ugledni islamski učenjak dr. Suhajb Hasan Abdulgaffar.

EVFI je u vremenskom periodu od 1997. do 2024. godine održalo 35 redovnih i nekoliko tematskih zasjedanja u različitim djelovima Evrope, raspravljajući o mnogim važnim pitanjima. Tokom tih zasjedanja prezentirane su brojne studije i istraživanja i dati su odgovori na mnoga pitanja koja su Vijeću uputili pojedinci ili institucije iz različitih evropskih zemalja. U temeljnom dokumentu Vijeća, njegovom statutu, predviđeno je da će Vijeće jedanput godišnje održavati svoje redovne sjednice

- 1 U nastavku ovoga rada koristit ćemo skraćenicu EVFI ili Vijeće što će se uvijek odnositi na Evropsko vijeće za fetve i istraživanja. Puni naziv uz skraćenicu zadržat ćemo u podnaslovima.
- 2 Federacija islamskih organizacija u Evropi (Federation of Islamic Organizations in Europe-FIOE) jeste islamska organizacija kulture koja objedinjava stotine islamskih kulturnih organizacija-članica, raspoređenih u 28 evropskih država. Politika organizacije zasniva se na međusobnoj moderaciji i balansu između organizacija-članica u skladu s tolerancijom islama. FIOE osnovana je u Velikoj Britaniji 1989. godine kao prirodni ishod koji je proizašao iz razvoja islamskog djelovanja u Evropi usmjerenog prema ujedinjavanju muslimana i sprečavanju njihove fragmentacije u Evropi. Za kratko vrijeme ostvarila je niz pozitivnih rezultata, od kojih su najvažniji ujedinjavanje političkog diskursa muslimana u Evropi i prihvatanje ideje uspostavljanja islama kao suštinskog i pozitivnog elementa u evropskom životu. (Zvanična web-stranica Federacije islamskih organizacija u Evropi, <http://fioe.org/ar>)

na kojima će se raspravljati o podnesenim studijama iz različitih tematskih oblasti koje se tiču muslimana Evrope i davati odgovore na pitanja koja zahtijevaju kolektivni odgovor, u čemu je EVFI tokom svoga postojanja i djelovanja marljivo istrajavalo. U ovom radu bavit ćemo se pitanjem poligamnih brakova kojih na području Bosne i Hercegovine nikada nije bilo mnogo³ a danas predstavljaju pravu rijetkost. Uprkos tome, zbog postojanja uvjetne dozvoljenosti takve vrste braka u šerijatskom pravu i praksi muslimana u svijetu s kojima muslimani naših krajeva komuniciraju i surađuju, smatrali smo važnim i korisnim da rasvijetlimo to pitanje u skladu sa stavovima šerijatskoga prava, njegovih institucija, dijela porodičnih zakona islamskog svijeta te mišljenja muslimanskih učenjaka.

Jedna od specifičnosti šerijatskog prava u području personalnih odnosa (*al-ahwāl al-šahṣiyya*) jeste mogućnost i dozvoljenost da musliman-muškarac može stupiti u brak s više od jedne žene, što je predmet pažnje i kritike na Istoku i na Zapadu. Takve kritike nastale su pod utjecajima kršćanskoga pogleda na brak na kojem počiva savremeno zapadnoevropsko i sekularno razumijevanje braka koje podrazumijeva isključivo monogamnu bračnu zajednicu. To je činjenica koja je potakla brojne muslimanske učenjake da apologetski nastupaju, nastojeći navesti što više razloga i argumenata koji čin sklapanja braka s više žena, maksimalno s četiri istovremeno, čine opravdanim, nužnim, a nekada čak i poželjnim činom. Rezolucija EVFI na ovu temu je upravo takva, apologetska, koja neće sadržavati kritička sagledavanja i problematiziranja ovoga pitanja, naročito bitna za muslimanske manjine u Evropi i diljem svijeta, koja bi se neizostavno trebala odnositi na nemogućnost legalizacije i registracije toga braka, poteškoća i komplikacija koje su vezane za pravni status djece rođene iz takvoga braka, problem nasljeđivanja i izdržavanja supruga i djece, pitanje zapostavljenosti

3 Mehmed Begović, *O razvoju šerijatskog prava u Jugoslaviji*, IKD University press-izdanja Magistrat, Sarajevo, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke/znanosti, Mostar, Sarajevo /Mostar, 2024, str. 21.

jedne ili više supruge, problem propusta u odgoju djece iz poligamnih brakova i njihove delikvencije u gradovima i selima muslimanskoga i nemuslimanskoga svijeta.

Istini za volju, iz drugih pravnih rješenja u vezi s obavezom registracije braka moguće je izvesti zaključak da Vijeće savjetuje muslimanima da u poligamni brak stupaju samo onda kada on može biti zvanično sklopljen u zemljama koje to dozvoljavaju, a to su najčešće neke zemlje porijekla muslimana koji žive u Evropi. Bilo bi nužno, s obzirom na mnoštvo štetnih posljedica po suprugu, porodicu, djecu i njihovu budućnost, te ugled muslimana u svijetu, otvoriti znanstvenu raspravu o poligamnim brakovima iz ugla njihovih posljedica i ishoda što bi vjerovatno imalo utjecaja i na konačan šerijatskopравни sud o njima, ne samo iz ugla izvora nego iz ugla njihove primjene, iskustava i problema koje u velikoj većini slučajeva izazivaju. Loših posljedica poligamnih brakova ima mnogo u zemljama s muslimanskom većinom, uprkos postojanju mogućnosti njihovog stavljanja u zakonske okvire, dok su takve posljedice u zemljama čija zakonodavstva ne priznaju i ne prepoznaju poligamni brak mnogo izraženije po muslimansku porodicu koja nastoji sačuvati svoj muslimanski identitet u okruženju s mnoštvom izazova i iskušenja koja ne pogoduju takvim muslimanskim nastojanjima. U radu ćemo se baviti normativnom dozvolom sklapanja poligamnih brakova, pravnim ograničenjima dozvoljenosti te problemom poligamije iz ugla savremenih društvenih okolnosti u kojima žive muslimani u većinskim muslimanskim zemljama kao i muslimanske manjine na evropskom i američkom kontinentu. U radu smo koristili znanstvene metode analiza sadržaja, deskriptivnu, korelativnu, komparativnu i uz sve to induktivnu i deduktivnu metodu. Na temu poligamnih brakova u okvirima svojih djela, radova i istraživanja na bosanskom jeziku su između ostalih pisali Mehmed Begović u svojoj doktorskoj disertaciji pod naslovom "O razvoju šerijatskog prava u Jugoslaviji", u knjizi *Šerijatsko porodično pravo* te djelu *O položaju i dužnostima muslimanke prema i islamskoj nauci u duhu današnjeg vremena*, Šaban Hodžić, u svom radu u nastavcima pod

naslovom “Poligamija i rastava braka u islamu I, II, III”, Ibrahim Džananović u djelu *Primjena šerijatskog porodičnog prava kroz praksu Vrhovnog šerijatskog suda 1914–1946.*, Fikret Karčić u eseju “Poligamija u BiH: za i(li) protiv očuvanja bosanske muslimanske prakse”, Enes Ljevaković u svojim fetvama u rubrici *Pitanja i odgovori*, Muharem Štulanović u radu “Porodično pravo i revolucionarni doprinos islama statusu žene”, Nedim Begović, u radu “Bračne smetnje u šerijatskom pravu i porodičnom zakonodavstvu FBiH”, Elvira Islamović u radu “Islamski reformizam u Bosni i Hercegovini i implikacije na položaj žene”, Amila Svraka- Imamović u radu “Koncept braka u islamskom, jevrejskom, engleskom i velškom pravu”.

EVFI će u svojoj metodologiji i pristupu ovoj i svim drugim temama uvažavati stavove četiri poznata mezheba (al-mađāhib-al-arba), te mišljenja drugih islamskih pravnih škola, kao i cjelokupno islamsko pravno naslijeđe, iz čega će odabrati mišljenje koje je utemeljeno na najboljoj argumentaciji, a koje je očito u interesu ummeta. Također, u donošenju pravnih rješenja koristit će se fetvama i studijama koje su izdale druge akademije islamskog prava i druge znanstvene institucije u svijetu. U svome pristupu temama iz porodičnoga prava Vijeće se ne poziva i ne oslanja na kodificirane Porodične zakone u arapskome svijetu niti poredi vlastite stavove s njihovim pravnim rješenjima jer to nije predviđeno u metodologiji rada Vijeća i načinu donošenja odluka.

Poligamni brak (ta‘addud al-zawġāt) u fikhu Evropskog vijeća za fetve i istraživanja (EVFI)

Pitanje poligamnog braka i propise vezane za njega EVFI-a je tretiralo samo u jednoj svojoj rezoluciji⁴, donesenoj na 4. redovnoj sjednici, koja je održana 1999. godine, a pod naslovom: *Olakšica*

4 *Al-Qarārāt wa al-fatāwa al-šādīra ‘an Al-Maġlis al-urubbi li al-iftā wa al-buĥūt mu-ndu ta’sīsih 1997. ilā al-dawra al-‘iṣrīn*, Al-Maġlis al-urubbi li al-iftā wa al-buĥūt, Dublin, 2013., str. 39, 40. Rezolucija br. 9/4/4 – *Olakšica za stupanje u brak sa četiri žene i njena zloupotreba*. (Četvrta redovna sjednica Vijeća, održana od 27. do 31. oktobra 1999. godine u Dublinu, Republika Irska).

za stupanje u brak s četiri žene i njena zloupotreba. Na početku se konstatira da su ljudi prije islama u različitim društvima stupali u brak s više žena bez ikakvih ograničenja, što je islam dokinuo, ograničavajući broj žena s kojima muškarac može biti istovremeno u braku na četiri, postavivši i određene uvjete za tu dozvolu. To ograničenje je očito u kur'anskom ajetu:

*Onda se ženite onim ženama koje su vam dopuštene, sa po dvije, po tri i po četiri...*⁵

Kada je neki čovjek iz plemena Sekif primio islam, a bio u braku s deset žena, Allahov Poslanik, s.a.v.s., naredio mu je da od tog broja odabere četiri, a da se od ostalih razvede.⁶

Uvjet za stupanje u poligamni brak jeste sigurnost muškarca u sebe da će biti pravedan (*al-'ādil*) prema svim suprugama. Ako to nije slučaj, onda mu je zabranjen brak s drugom ženom:

*A ako strahujete da nećete pravedni biti, onda samo s jednom...*⁷

Rezolucija pridodaje ovome stavu i druge uvjete, čije je ispunjenje potrebno za svaki brak, poput sposobnosti izdržavanja žene i fizičke sposobnosti za bračne dužnosti.

U nastavku rezolucije Vijeće objašnjava razloge dozvoljenosti poligamnoga braka i njegove nužnosti, poput situacija:

- *kada žena ne može roditi dijete;*
- *koliko su njene menstruacije preduge, a da je u isto vrijeme u braku sa strastvenim muškarcem;*
- *kada je žena bolesna i nesposobna za bračne dužnosti.*⁸

Također, Vijeće pominje problem žene-udovice ili mlade razvedene žene s djecom, koje ne mogu stupiti u brak s mladićem koji nije oženjen ili pak situaciju povećanog broja žena u odnosu na muškarce, što je posljedica sukoba i ratova.

5 En-Nisa, 3.

6 Hadis bilježe imam Ahmed (4609, 4631, 5027, 5558), Tirmizi (1128), Ibn Madže (1953) od Abdullaha b. Omera, Hakim (192/2), Ibn Hazm u djelu El-Muhalla (441/9). Ibn Hibban ga smatra sahih-vjerodostojnim hadisom (4156, 4158).

7 En-Nisa, 3.

8 *Al-Qarārāt wa al-fatāwa al-šādīra...*, nav. dj., str. 40. Rezolucija br. 9/4/4 – *Olakšica za stupanje u brak sa četiri žene i njena zloupotreba*. (Četvrta redovna sjednica Vijeća, održana od 27. do 31. oktobra 1999. godine u Dablinu, Republika Irska).

Vijeće smatra da je u brojnim situacijama poligaman brak jedino rješenje za ženu naspram sustezanja od braka i nemoralnog života koji stoje kao alternative ispred nje. Objašnjavajući zloupotrebu ovoga prava na kraju rezolucije Vijeće zaključuje:

- *Što se tiče zloupotrebe ove olakšice i prava, moramo konstatirati da je mnogo prava koja se zloupotrebljavaju i putem čije primjene se nepravedno postupa, a da to ne dovodi do njihovog dokidanja i poništavanja. Mnogo je onih koji zloupotrebljavaju svoj prvi brak, pa da li ćemo ga zbog toga dokinuti?*
- *Koliko se samo sloboda zloupotrebljava, pa da li ćemo je zbog takvih zloupotreba dokinuti?*
- *Izbori za vlast u nekoj zemlji se također zloupotrebljavaju, pa da li ćemo ih zbog toga ukinuti?*
- *Da li ćemo vlast, ukoliko se zloupotrebljava, dokinuti, i time dovesti do potpunog haosa u životu ljudi?*
- *Bolje je da umjesto pozivanja na dokidanja prava postavimo pravila za njegovu upotrebu i da onoga koji ga zloupotrebljava na primjeren i zakonit način kaznimo, onoliko koliko možemo.⁹*

Iz navedene rezolucije Vijeća, njegove jedine odluke po ovom pitanju, jasno je da ono odobrava stupanje u brak s više žena, shodno očitim kur'anskim i hadiskim tekstovima koji dozvoljavaju da muškarac stupi u brak s više žena, ograničavajući dozvolu na najviše četiri žene u isto vrijeme uz uvjet pravednosti prema njima. Takav stav, dozvoljenosti maksimalno četiri a ne više od toga uz uvjet pravednog postupanja prema njima, predmet je konsenzusa učenjaka sva četiri mezheba i muslimanske uleme ehlišunnetskog opredjeljenja (*al-iğma'*) od vremena ashaba, tabiina i generacija muslimana koje su dolazile poslije, što tvrdi veliki broj islamskih učenjaka klasičnog

9 Ibid, str. 40.

perioda poput Ibn Kudame¹⁰, Ibn Rušda¹¹, Kurtubija¹², imama Šafije¹³, Ibn Hazma¹⁴... Allahov Poslanik, s.a.v.s., i sam je nakon života u monogamnom braku s Hatidžom, r.a., koji je potrajao 25 godina, stupio u brak s više žena, a kasnije su to radili i neki ashabi, tabiini i generacije poslije njih. Stoga, niko od muslimana nema pravo da ovu dozvolu (*al-ibāḥa*) proglašava zabranjenim činom (*al-ḥarām*), povodeći se za evropskim običajima i zakonodavstvima, koja, utemeljena na kršćanskim normama, zabranjuju da muškarac stupi u brak s više od jedne žene.¹⁵

Pitanje statusa poligamnog braka (*ta'addud al-zawġāt*) posebno je kompleksno za muslimanske manjine u Evropi, zbog toga što evropska zakonodavstva i kultura Zapada ne priznaju i ne poznaju poligamni brak, smatrajući ga nepoželjnim oblikom društvenog ponašanja. Stoga brak s više žena može otežati integraciju muslimana u evropska društva, narušiti ugled muslimana i izazvati čitav niz štetnih posljedica koje se mogu odnositi na supružnike, njihovu djecu i cjelokupnu muslimansku zajednicu. I pored važnosti ove teme za muslimane Evrope Vijeće se ovim pitanjem bavilo u samo jednoj rezoluciji u prvim godinama svoga djelovanja, ne osvrćući se na potrebu da se pitanje poligamnih brakova nanovo sagleda u okvirima evropskoga i savremenoga konteksta, što odudara i od prakse jednog dijela savremenih zakona o porodičnim odnosima u nekim arapskim zemljama, čija je intencija, u značajnom broju zakona, neka vrsta dodatnih ograničenja dozvoljenosti stupanja u poligamne brakove.

10 Ibn Qudāma, al-Muwaffik al-dīn Abu Muḥammad 'Abdullah b. Aḥmad b. Muḥammad, *Al-Muġnī*, Dār al-'alam al-kutub li al-tibā'a wa al-našr wa al-tawzī', Al-Riyāḍ, 1997, dio 7, str. 65.

11 Ibn Rušd al-Ḥafīd, Abu Walīd Muḥammad b. Aḥmad b. Muḥammad b. Rušd al-Qurtubī, *Bidāyatu al-mudžtahid nihāyatu al-muqtaṣid*, Shamela, 2004, dio 3, str. 64.

12 Al-Qurtubī, Abu 'Abdillah Muḥammad b. Aḥmad al-Anṣārī, *Al-Ġami'u li aḥkami-l-Qur'āni*, Dāru-l-kutubi-l-'ilmiyyati, peto izdanje, Bayrūt, 1996, dio 5, str. 17.

13 Ibn Kaṭīr al-Quršī al-Dimišqī, al-Ḥāfiẓ 'Imād al-dīn Abū al-Fidā' Ismā'il, *Tafsīr al-Qur'ān al-aẓīm*, Dār al-ṭayyiba li al-našr wa al-tawzī', Al-Riyāḍ, 1999, dio 2, str. 209.

14 Ibn Ḥazm al-Andalūsi, Abū Muḥammad 'Alī b. Aḥmad b. Sa'īd, Al-Muḥalla bi al-āṭār, Dār al-fikr, Bayrūt, bez godine izdanja, dio 9, str. 7.

15 Al-'Attār 'Abd al-Nāṣir Tawfīq, *Ta'addud al-zawġāt min al-nawāḥi al-dīniyya wa al-iġtimā' iyya wa al-qānūniyya*, Al-Šarika al-miṣriyya li al-tibā'a wa al-našr, Al-Qāhira, 1972, str. 172.

Vijeće se u pomenutim odlukama nije doticalo pitanja nemogućnosti registracije poligamnog braka za muslimane u Evropi, niti načinom zaštite žene i njenog potomstva od mogućih zloupotreba od strane muškaraca, ali i mnoštva problema s kojima se mogu, zbog činjenice nepriznavanja takvoga braka, susresti muslimani, a naročito muslimanke kao druge, treće i četvrte žene, zajedno sa svojim potomstvom koji kao manjine žive u zemljama Evrope i van nje.

Također, Vijeće u svojoj odluci ne pominje načine i forme sklapanja takvoga braka u zemljama Zapada, niti pominje tijelo i ustanovu koja bi takav brak sklopila, uprkos činjenici da je on od strane država Evrope i šire nepriznat, nepoželjen ili čak zabranjen na način da za njegovo sklapanje slijedi zakonska sankcija.

Jedan od članova EVFI dr. Džasir 'Avde¹⁶ se na 27. redovnoj sjednici Vijeća¹⁷, u svome referatu pod naslovom *Rješavanje nekih problema iz područja porodičnih odnosa na Zapadu putem sinteze između šerijatskih propisa i vladavine evropskih zakona* bavio problemom poligamnih brakova, te njegovim posljedicama po prvu i drugu suprugu i njihovo potomstvo. Najizrazitiji problemi vezani za poligamne brakove na Zapadu, smatra dr. 'Avde, jesu zapostavljenost prve supruge i njene djece, nekonsultiranje s prvom ženom prilikom sklapanja novog braka, nepoštovanje obaveza koje muškarac ima prema svojoj supruzi i djeci i svakako nemogućnost da se drugi, treći ili četvrti brak registrira od strane zvaničnih državnih organa zaduženih za sklapanje i registraciju braka. Dr. 'Avde navodi hadis Allahovog Poslanika, s.a.v.s., koji je izrečen kao reakcija na negodovanje Fatime, r.a., kćerke Poslanika, s.a.v.s., na namjeru njenog muža Alija b. Ebi Taliba da stupi u brak s kćerkom Ebu Džehla. Poslanik, s.a.v.s.,

16 Džasir 'Avde (Ġāsir 'Awda) 1966-, kanadski islamski učenjak egipatskog porijekla. Član je EVFI i *Fikhskog vijeća Sjeverne Amerike*, predsjednik *Instituta intencija šerijata u Londonu*, redovni profesor studija intencija šerijatskog prava na *Fakultetu Selam* u Južnoj Africi, te gostujući profesor na *Karltun Univerzitetu* u Kanadi. (www.jasserauda.net/portal/السيرة-الذاتية/).

17 27. redovna sjednica EVFI je održana od 7. do 11. novembra 2017. godine u Istanbulu, Republika Turska.

tu je namjeru protumačio riječima: *Neće se sastaviti kćerka Allahovog Poslanika, s.a.v.s., i kćerka Allahovog neprijatelja kod jednog čovjeka. Alija, r.a., nakon toga je odustao od vjeridbe s tom ženom. U drugoj predaji stoji: Fatima je dio mene, onaj ko nju ljuti, ljuti i mene.*¹⁸

Prema drugoj ženi u poligamnim brakovima se također čini nepravda, najčešće zbog kratkoće trajanje njenog braka, jer je to česta pojava kod muškaraca koji formiraju poligamne brakove na Zapadu, da se nakon zadovoljenja strasti takvi brakovi obično okončaju. S obzirom na to da nigdje nisu registrirani, nanose nepravdu i štetu ženama i njihovom eventualnom potomstvu iz toga braka.

Zbog svega toga, dr. 'Avde konstatira da je bolje da se poligamni brak ne upražnjava u zemljama gdje su muslimani manjina, ne iz uvjerenja da je zabranjen, već iz namjere da se spriječi nepravda i šteta i da se sačuva muslimanska porodica. Ukoliko bi za takav brak postojala potreba, što je u svakom slučaju zakonito, potrebno ga je sklopiti van zemalja Zapada, u onoj zemlji koja to dozvoljava. Dakle, potrebno je da se poligamni brak registrira u zvaničnoj formi, tako da se sačuvaju prava na način da druga supruga bude u stanju da pribjegne porodičnom sudu u drugoj zemlji, da bi priskrbila prava za sebe i svoju djecu. Brak bi svakako bio sklopljen uz uvažavanje svih šerijatskopравnih uvjeta za njegovo sklapanje, koji su poznati.¹⁹

Stav dr. 'Avde donekle rješava problem poligamnih brakova, usmjeravajući muslimanske manjine na njegovo izbjegavanje ili na ograničavanje, uz obavezu njegovoga registriranja u nekoj od muslimanskih zemalja, tako da bi se, u stanju potrebe, izbjegle negativne posljedice njegove neregistracije. Dr. 'Avde je na marginama 27. sjednice Vijeća, govorio o mnoštvu problema na Zapadu koji izvire iz činjenice da muslimanski imami i nadležni

18 Hadis bilježe imam Buhari (3523, 3556) i imam Muslim (2449).

19 Ġāsir 'Awda, *Mu 'alaġa muškilat al-aĥwāl al-šaḥṣiyya fī al-ġarb bi ġam 'i bayna al-aĥkām al-šar'iyya wa sulṭa al-qānūn* (Referat izložen na 27. zasjedanju EVFI u Istanbulu, Republika Turska, od 7. do 11. novembra 2017. god.).

u islamskim centrima sklapaju brakove bez pisanih evidencija i bez prethodno upriličenog građanskog vjenčanja pred nadležnim organima, što dovodi do neke vrste pravnog haosa među članovima muslimanskih porodica koje borave na Zapadu.²⁰

Istraživanje i referat profesora Džasira 'Avde imalo je za rezultat rezoluciju²¹ Vijeća koja obavezuje muslimane da sklope građanski brak ili se razvedu pred nadležnim organima na Zapadu. U trećem stavu iste rezolucije, Vijeće preporučuje odgovornim u islamskim centrima na Zapadu da ne sklapaju šerijatske brakove bez prethodno obavljenog građanskog vjenčanja, izuzev u situaciji kada zakoni dotične zemlje²² priznaju šerijatski brak.²³

Navedena odluka trebala bi da smanji probleme koji proizlaze iz sklapanja poligamnih brakova bar u onome dijelu koji proizilazi iz činjenice njihove neregistracije pred nadležnim organima, jer iz navedene rezolucije proizlazi da se svaki brak mora prethodno sklopiti kod nadležnih organa države koji su zaduženi za njihovu registraciju i sklapanje. S obzirom na to da zemlje Zapada uglavnom ne priznaju šerijatski, a pogotovo poligamni brak, pred muškarcima koji poštuju odluke EVFI, a žele sklopiti drugi, treći ili četvrti brak, stoji mogućnost koju navodi dr. 'Avde, da željeni brak sklope pred nadležnim organima neke od muslimanskih zemalja, što uveliko ograničava mogućnosti za njegovo sklapanje. Poznato je da jedan dio domovinskih zemalja gdje žive muslimani, poput Tunisa, Turske, Bosne i Hercegovine, Albanije, uopće ne priznaje mogućnost sklapanja poligamnoga braka i njihovi porodični zakoni su u tom segmentu istovjetni s onima koji su na snazi u zemljama Evrope.

20 Intervju s dr. Džasirom Avdom na marginama 27. zasjedanja EVFI u Istanbulu, Turska, na dan 10. novembar 2017.

21 Rezolucija br. 27/3, Al-Bayān al-ḥitāmī li al-dawra al-sābi'a wa al-'iṣrīn. <https://www.e-cfr.org/%D8%A7%>

22 Naprimjer, Obiteljski zakon Republike Hrvatske priznaje i prihvata kao pravosnažan brak koji je sklopljen pred ovlaštenim vjerskim službenikom (imamom) smatrajući ga u članu 13 brakom u vjerskom obliku koji ima učinak građanskoga braka ukoliko vjerska zajednica s državom ima uredene pravne odnose.

23 Rezolucija br. 27/3, Al-Bayān al-ḥitāmī li al-dawra al-sābi'a wa al-'iṣrīn. <https://www.e-cfr.org/%D8%A7%>

Ovakva vrsta ograničavanja poligamnih brakova, koja ne ulazi u domen njegove zabrane (*al-tahrīm*), koja se nigdje u odlukama Vijeća ne pominje, čini se primjerenom za muslimane koji kao manjine žive u zemljama Evrope i šire, a zbog čuvanja porodice, prava muža i žene i njihove djece.

Ovdje je, čini se, ponuđena, svojevrsna sinteza između šerijatskopравnih normi i vladajućih porodičnih zakona na Zapadu (*al-ġam‘i bayna al-aḥkām al-šar‘iyya wa sulṭa al-qānūn*), što je tema koju je na spomenutoj sjednici Vijeća aktualizirao dr. ‘Avde.

Također, nakon svega što smo spomenuli, možemo zaključiti da se, u skladu sa spomenutom sintezom, treba da ponašaju muslimani na Zapadu i onim zemljama gdje nije na snazi šerijatsko pravo ni u području porodičnih odnosa. Važno je naglasiti, da ova sinteza ne podrazumijeva negaciju uvjetne dozvoljenosti poligamnoga braka, što nije predmet polemike. Ona podrazumijeva saživljavanje sa zatečenom situacijom, na koju muslimanske manjine mogu nikako ili jako malo utjecati, kao i izlaz iz problema brojnih zloupotreba koje proizlaze iz poligamnih brakova, koji dodatno slabe muslimansku porodicu i izazivaju niz problema koje je u evropskim okolnostima jako teško riješiti na obostranu korist supružnika, porodice i muslimanskih zajednica u cjelini.

Slična ograničenja poligamnih brakova bila su u šerijatskoj sudskoj praksi u Bosni i Hercegovini u periodu 1914–1946. godine. Shodno toj praksi poligamni brakovi su sklapani samo uz prethodnu dozvolu šerijatskog suda. Muškarac koji je želio sklopiti poligamni brak upućivao bi molbu prvostepenom šerijatskom sudu koji bi mu na osnovu ponuđenih razloga za takav brak i uz potvrđivanje istinitosti njegovih navoda od strane vjerodostojnih svjedoka dozvoljavao ili osporavao poligamni brak. Rahmetli profesor Ibrahim Džananović u svojoj knjizi *Primjena šerijatskog porodičnog prava kroz praksu Vrhovnog šerijatskog suda 1914–1946.* navodi niz primjera iz sudske prakse spomenutog i nižih šerijatskih sudova koji su nekada dozvoljavali a

nekada osporavali sklapanje poligamnog braka. Ta praksa je slična zakonskim rješenjima jednoga dijela arapskih zemalja koji nalažu prethodnu dozvolu sudije za sklapanje poligamnog braka ili ga pak ograničavaju i uvjetuju na drugi način.²⁴

Danas je sklapanje poligamnog braka u Bosni i Hercegovini u suprotnosti s Porodičnim zakonima Federacije Bosne i Hercegovine i bosanskohercegovačkog entiteta Republika Srpska koji zabranjuju sklapanje braka osobama koje su već u braku.²⁵ Sklapanje građanskoga braka prije obavljanja vjerskoga vjenčanja propisano je Porodičnim zakonom Federacije Bosne i Hercegovine koji nalaže da osoba koja želi sklopiti vjerski brak ima obavezu da vjerskom službeniku preda izvod iz matične knjige vjenčanih.²⁶ Na području Federacije Bosne i Hercegovine novčanom kaznom u iznosu od 500,00 KM do 2.000,00 KM kaznit će se za prekršaj službenik vjerske zajednice pred kojim je sklopljen brak prije sklopljenog braka pred matičarom što jasno nalaže Porodični zakon F BiH.²⁷

Praksa i procedure Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini nalažu obavljanje građanskoga vjenčanja prije vjerskoga, na način da se od osoba koje žele sklopiti šerijatski brak uvjetuje dostavljanje vjenčanog lista prethodno sklopljenog građanskog braka ili pak potvrde o njegovom zakazivanju,²⁸ što sklapanje poligamnoga braka, bar kada su u pitanju imami i džemati Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, čini neprihvatljivim i nemogućim. Ipak, s obzirom da je sklapanje šerijatskoga braka prije obavljenog građanskoga u suprotnosti sa Porodičnim zakonom te da je za njegovo sklapanje na spomenuti način predviđena pravna sankcija, trebalo bi učiniti više na preveniranju

24 Ibrahim Džananović, *Primjena šerijatskog porodičnog prava kroz praksu Vrhovnog šerijatskog suda 1914–1946.*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2004, str. 96–103.

25 Porodični zakon Federacije BiH, član 10, ("Službene novine FBiH", br. 35/2005, 41/2005 – ispravka., 31/2014 i 32/2019 – odluka Ustavnog Suda). Porodični zakon RS, član 31, ("Službeni glasnik Republike Srpske", br. 54/2002, 41/2008 i 63/2014).

26 Porodični zakon Federacije BiH, član 29, ("Službene novine FBiH", br. 35/2005, 41/2005 – ispravka., 31/2014 i 32/2019 – odluka Ustavnog Suda).

27 Ibid., član 383, stav 3.

28 Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, Rijaset, Odluka o primjeni jedinstvene dokumentacije o šerijatskom vjenčanju, br.02-03-2-5227/24 od 8. novembra 2024. godine.

takve prakse putem normativnih akata i pravila Islamske zajednice s jedne i putem edukacije i praćenja rada glavnih i džemat-skih imama s druge strane, jer je i dalje prisutna praksa obavljanja šerijatskih vjenčanja na osnovu potvrde o zakazivanju građanskoga vjenčanja ili čak samo usmenoga obećanja da će ga supružnici ubrzo sklopiti.

Poligamni brak (*ta'addud al-zawğāt*) u zakonima o porodičnim odnosima nekih arapskih zemalja

U ovome radu analizirat ćemo odnos porodičnih zakona po pitanju poligamnih brakova u većem broju arapskih zemalja, obuhvativši arapske zemlje Srednjeg Istoka, Sjeverne Afrike i Arapskog zaljeva imajući u vidu potrebu ograničavanja našega istraživanja kao i činjenicu da većina članova EVFI živi ili vodi porijeklo iz tih zemalja kao i to da je zvanični jezik EVFI arapski. Također, predmet naše pažnje nisu sadržaji svih porodičnih zakona u islamskom svijetu već samo analiza određenog broja tih zakona koji će nam kao paradigme i normativne prakse dodatno pojasniti i približiti problem poligamnih brakova koji se u većem broju tih zakona nastoje smanjiti i brojčano ograničiti.

Većina savremenih porodičnih zakona arapskih zemalja, u manjoj ili većoj mjeri, dodatno ograničava, ali ne i osporava pravo muškaraca na sklapanje braka s više žena. Egipatski zakon o porodičnim odnosima iz 1985. godine nalaže podnošenje ovjere pismene izjave muškarca koji želi stupiti u brak o njegovom trenutnom bračnom stanju. Prva žena ima pravo zatražiti rastavu braka ukoliko se muž oženi drugi puta, a druga ukoliko je muž od nje sakrio svoj prethodni brak.²⁹ Pravilnik o radu matičara (*lāiḥa al-ma'dūnīn*), koji je stupio na snagu 15.8. 2000. godine, odlukom ministra pravde Egipta, predviđa da se u bračni ugovor mogu unijeti neki posebni uvjeti. Jedan od njih je da se muž ne može oženiti drugom ženom za vrijeme trajanja prvoga

29 Qānūn al-aḥwāl al-šaḥṣiyya fi 'Miṣr, raqam 100 li sana 1985, član 11. <https://sites.google.com/site/socialger1/drasat-qanwnynte/drasat-qanwnynte/tdylat-qwany-n-alahwal-alshkhsynte-almrsynte>.

braka bez pismene saglasnosti supruge (*idn kitābi min zawġa*).³⁰ Sirijski porodični zakon iz 1953. godine, koji je još uvijek na snazi, daje pravo sudiji da ne dozvoli muškarcu stupanje u drugi brak, ukoliko nema za to šerijatom priznati razlog, i ukoliko nema mogućnosti za izdržavanje žene.³¹ Alžirski porodični zakon iz 2007. godine, naprimjer, dozvoljava muškarcu da stupi u brak s više žena u granicama šerijatskog prava, ukoliko za to postoje razlog i sposobnost, što utvrđuje predsjednik suda u mjestu boravka supružnika na osnovu pismenog zahtjeva muškarca. On je dužan o tome obavijestiti prvu suprugu, a i onu s kojom želi sklopiti novi brak.³²

Sličan je stav iračkog zakona o porodičnim odnosima iz 1959. godine, koji dozvoljava brak s više žena, u granicama šerijata, onda kada ga na osnovu procjene materijalnih sposobnosti muža i utvrđene zakonite koristi, dozvoli sudija. Ukoliko ga sklopi bez dozvole sudije, muž će biti kažnjen zatvorskom kaznom do godinu dana i primjerenom novčanom kaznom. Stupanja u brak s više žena, bez dozvole sudije, toleriraju se u slučaju kada se muškarac oženi udovicom, što ga oslobađa zakonom predviđene sankcije.³³

Jordanski zakon o porodičnim odnosima iz 2010. godine dozvoljava ženi da prilikom sklapanja braka postavi uvjet da se muž ne smije, dok je s njom u braku, oženiti drugom ženom. Ukoliko to uradi, žena ima pravo na sudsko razvrnuće braka (*al-fašh*).³⁴

Tunižanski zakon o porodičnim odnosima iz 1956. godine zabranio je u potpunosti brak s više žena i predvidio kaznu

30 Lāiġha al-ma'dūnīn šādīra 15.8.2000. bi qarār wazīr al- 'adl raqam 1727 li sana 2000, član 33, stav 5/ C. <http://www4.uninsubria.it/on-line/home/naviga-per-tema/ricerca-scientifica/centri-di-ricerca/centro-di-ricerca-religioni-diritti-ed-economie-nello-spazio-mediterraneo-redesm/documento316194.html>.

31 Qānūn al-aĥwāl al-šaḥṣiyya fī ' Sūriya, raqam 59 li sana 1953, član 17. <http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=11333&ref=tree&>.

32 Qānūn al-usra fī Al-Ġumhūriyya al-Ġazāiriyya al-Dīmūqraṭiyya al-Šā'biyya, li sana 2007, član 8, str.2. <https://www.joradp.dz/trv/afam.pdf>.

33 Qānūn al-aĥwāl al-šaḥṣiyya fī 'Irāq raqam 188 li sana 1959., član 4–7. <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=5322d5ae>.

34 Qānūn al-aĥwāl al-šaḥṣiyya fī Al-Urdun, raqam 36 li sana 2010, član 37. <http://www.farrajlawyer.com/viewTopic.php?topicId=153>.

zatvora od godinu dana i novčanu kaznu od 240.000 franaka za one koji prekrše tu odredbu zakona.³⁵

Bahreinski zakon o porodičnim odnosima predviđa obavezu da muškarac mora obavijestiti novu suprugu o svome prethodnom bračnom stanju, broju žena i mjestima njihovoga stanovanja. Isti zakon predviđa mogućnost da žena, prilikom sklapanja bračnog ugovora, uvjetuje mužu da ne smije sklopiti novi dok je s njom u braku. Ukoliko bi ga on ipak sklopio, imala bi pravo na razvod.³⁶

Kuvajtski zakon o porodičnim odnosima ne predviđa bilo kakva ograničenja za stupanje u brak s više žena, osim onih koja su prisutna u izvorima islama (brak s više od četiri žene u isto vrijeme) ili u stavovima islamskih pravnika, koji se odnose na nemogućnosti izdržavanja. U jednome članu ovoga zakona pominje se da muškarac ne smije stupiti u brak s petom ženom, dok ne okonča jedan od svojih prethodno sklopljenih brakova i dok ne prođe propisani period čekanja za jednu od četiriju žena. Spomenuti zakon predviđa mogućnost postavljanja određenih uvjeta (*al-šurūṭ*) prilikom sklapanja bračnog ugovora od strane supružnika, ne pominjući, kako je to slučaj u prethodno spomenutim porodičnim zakonima arapskih zemalja, mogućnost da žena uvjetuje mužu prilikom sklapanja braka da se ne smije za vrijeme trajanja braka oženiti s drugom ženom.³⁷

Porodični zakon Ujedinjenih Arapskih Emirata se na sličan način, kao što je slučaj s kuvajtskim zakonom, odnosi prema pitanju sklapanja braka s više žena, ne pominjući bilo kakve redukcije toga prava, osim što u jednome članu obavezuje muža da pravedno postupa prema ženama (*al-'adl*).³⁸ Na potpuno isti način se prema pravu muža na brak s više žena odnosi Katarski

35 Mağala al-aḥwāl al-šaḥṣiyya fi Al-Ġumhūriyya al-Tūnisiyya, li sana 1956, član 18, stav 1–5. http://www.legislation.tn/affich-code/Code-du-statut-personnel_95.

36 Qānūn al-usra li Mamlaka al-Baḥrayn, Al-qānūn raqam 19 li sana 2009, član 5 stav 1–4, i član 17) <http://www.moj.gov.bh/default7850.html?action=article&ID=1620>.

37 Qānūn al-aḥwāl al-šaḥṣiyya fi Al-Kuwayt, raqam 51 li sana 1984. <https://www.e.gov.kw/sites/kg0Arabic/Forms/QanoonAlAhwalAlMadaniyah.pdf>.

38 Qānūn al-aḥwāl al-šaḥṣiyya li dawla Al-imārāt al-'Arabiyya al-Muttaḥada, raqam 28. li sana 2005. član 55, stav 6. <http://www.dji.gov.ae/Lists/DJIBooks/Attachments/79/Ahwal%20Shakhsia%20Big%20WEB.pdf>

porodični zakon iz 2006. godine,³⁹ te važeći porodični zakon Sultanata Oman, koji osim pravičnog odnosa prema više supru- ga (*al-'adl*) ne postavlja mužu nikakve uvjete za sklapanje po- ligamnog braka, osim općeprihvaćenog ograničenja broja žena na četiri.⁴⁰

Zaključak

Imajući u vidu sve što je navedeno u prethodnim redovima ovoga rada, dolazimo do nekoliko zaključaka. Muslimanske ma- njine ili pak muslimani koji žive u zemljama gdje se u području porodičnih odnosa ne primjenjuje šerijatsko pravo u obavezi su da poštuju zakonske odredbe zemalja u kojima žive. Tako- đer, oni imaju obavezu da se u svome ličnome, porodičnome i društvenome životu pridržavaju islamskih normi što je prilič- no kompleksan zadatak u odnosu na muslimane većinski mu- slimanskih zemalja. Pitanje poligamnoga braka kojeg uvjetno dozvoljava šerijatsko pravo, ne pripada pitanjima koja su od presudne važnosti za vjerski i kulturološki identitet muslimana na Istoku ili Zapadu. Također, poligamni brak ne spada u poje- dinačne ili kolektivne stroge obaveze muslimana, osim u vrlo rijetkim i iznimnim situacijama, tako da nema ništa loše u tome da se muslimani u savremenome dobu suzdrže od stupanja u poligamne brakove koje nisu u mogućnosti sklopiti ili verifici- rati kod nadležnih državnih organa. Naročito se to odnosi na one muslimane koji žive u većinski nemuslimanskim zemlja- ma ili oni koji su podvrgnuti porodičnim zakonima koji nisu u skladu sa šerijatskim pravom, kako je slučaj kod nas i u nekim drugim zemljama poput Albanije, Kosova, Turske... Iz brojnih konstatacija, zaključaka i argumenata koji su sadržani u ovome

39 Qānūn al-aḥwāl al-šaḥṣiyya fī Dawla al-Qaṭar, raqam li sana 2006, član 57, stav 6. http://gulfmigration.org/database/legal_module/Qatar/National%20Legal%20Framework/Rights%20and%20Obligations/3.1%20Family%20Law%2022%202006_AR.pdf.

40 Qānūn al-aḥwāl al-šaḥṣiyya fī Sulṭana 'Umān, član 37, stav 6. <http://www.oman.om/wps/wcm/connect/8b7389b0-9a86-45b8-993d-d5f2533467e6/Personal+Status+Law+-+Marriage+%28Arabic%29.pdf?MOD=AJPERES>.

radu, očito je da poligamni brakovi sa sobom nose mnoštvo nepoznanica, izazova, komplikacija, zloupotreba i negativnih posljedica čak i u zemljama čiji zakoni priznaju i dozvoljavaju takve brakove. Nivo zloupotreba i komplikacija koji proizilaze iz poligamnih brakova je mnogo veći ondje gdje ih je nemoguće sklopiti u skladu sa zakonom i zaštititi instituciju braka sa svime što ona podrazumijeva putem sudske prakse što takvu vrstu braka u datim okolnostima čini naročito nepoželjnom. U zemljama gdje su muslimani manjina kao i zemljama gdje su muslimani većina a u kojima se ne primjenjuje islamsko pravo u domenu porodičnoga i bračnoga prava, kakva je Bosna i Hercegovina, potrebno je raditi više na dodatnoj edukaciji muslimana i izgradnji jasnih stavova u ovome području, da bi se sklapanje poligamnih, neregistriranih i pravno nepostojećih brakova preveniralo i spriječilo dozvoljenim sredstvima a sve zbog već ranije spomenutih loših iskustava i posljedica koje iz njih neizostavno proizilaze. Svakako, važno je na samome kraju još jedanput zaključiti da ovaj rad ne dovodi u sumnju niti negira uvjetnu dozvoljenost poligamnoga braka u šerijatskome pravu što je u skladu s izvorima islama i stavovima islamskih učenjaka.

Aktualizacijom ove teme nastoji se uskladiti ponašanje muslimana s novonastalim okolnostima na način da se ne naruši njihov vjerski identitet i praksa a da se istovremeno spriječi njihov sukob sa zakonom, olakša njihov život i spriječe problemi u ličnome, porodičnome i društvenome životu koji su u ovome domenu očiti.

Literatura

- Attār (Al-), ‘Abd al-nāšir Tawfiq, *Ta ‘addud al-zawġāt min al-nawāhi al-dīniyya wa al-iġtimā‘iyya wa al-qānūniyya*, Al-Šarika al-mišriyya li al-tibā‘a wa al-našr, Al-Qāhira, 1972.
- Awda, Ġāsir, *Mu‘alaġa muškilāt al-aḥwāl al-šahṣiyya fī al-ġarb bi ġami‘ bayna al-aḥkām al-šar‘iyya wa sulṭa al-qānūn* (Referat izložen na 27. zasjedanju EVFI u Istanbulu, Republika Turska, 7–11. novembar 2017).
- Begović, Mehmed, *O razvoju šerijatskog prava u Jugoslaviji*, IKD University press-izdanja Magistrat, Sarajevo, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke/znanosti, Mostar, Sarajevo /Mostar, 2024.
- Begović, Mehmed, *O položaju i dužnostima muslimanke prema i islamskoj nauci u duhu današnjeg vremena*, Grafičko umetnički zavod *Planeta*, Beograd, 1931.
- Begović, Mehmed, *Šerijatsko porodično pravo, sa kratkim uvodom u izučavanje šerijatskog prava*, Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kon A.D, Beograd, 1936.
- Begović, Nedim, *Bračne smetnje u šerijatskom pravu i porodičnom zakonodavstvu FBiH*, Glasnik Rijasetu IZ u BiH, LXVII, 2005, br. 1–2, str. 31–42.
- Džananović, Ibrahim, *Primjena šerijatskog porodičnog prava kroz praksu Vrhovnog šerijatskog suda 1914–1946.*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2004.
- Hodžić, Šaban, “Poligamija i rastava braka u islamu, I, II, III”, *Novi Behar*, Sarajevo, X, 1936, br. 6–9, str. 91–92, i br. 10–11, str. 123–125, br. 15–16, str. 194–195.
- Ibn Ḥazm Al-Andalūsi, Abū Muḥammad ‘Ali b. Aḥmad b. Sa‘īd, *Al-Muḥalla bi al-āṭār*, Dār al-fikr, Bayrūt, bez godine izdanja.
- Ibn Kaṭīr al-Qurši al-Dimišqi, al-Ḥāfiẓ ‘Imād al-dīn Abū al-Fidā’ Ismā‘il, *Tafsīr al-Qur‘ān al-aẓīm*, Dār al-ṭayyiba li al-našr wa al-tawzī‘, Al-Riyāḍ, 1999.
- Ibn Qudāma, al-Muwaffik al-dīn Abu Muḥammad ‘Abdullah b. Aḥmad b. Muḥammad, *Al-Muġnī*, Dār al-‘alam al-kutub li al-tibā‘a wa al-našr wa al-tawzī‘, Al-Riyāḍ, 1997.
- Ibn Rušd al-Ḥafid, Abu Walīd Muḥammad b. Aḥmad b. Muḥammad b. Rušd al-Qurtubī, *Bidāyatu al-mudžtahid nihāyatu al-muqtasid*, Shamela, 2004.
- Intervju s dr. Džasirom Avdom na marginama 27. zasjedanja EVFI u Istanbulu, Turska, na dan 10. novembar 2017.

- Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, Rijaset, Odluka o primjeni jedinstvene dokumentacije o šerijatskom vjenčanju, br.02-03-2-5227/24 od 8. novembra 2024. godine.
- Islamović, Elvira, *Islamski reformizam u Bosni i Hercegovini i implikacije na položaj žene*, Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću broj X, Bihać, 2019.
- Karčić, Fikret, *Islamske teme i perspektive*, El-Kalem, Sarajevo, 2009.
- Kur'an sa prijevodom*, preveo Besim Korkut, El-Kalem, Sarajevo, 1991.
- Lāiḥa al-ma'dūnīn šādīra 15.8.2000. bi qarār wazīr al-'adl raqam 1727 li sana 2000, član 33, stav 5/ C. <http://www4.uninsubria.it/on-line/home/naviga-per-tema/ricerca-scientifica/centri-di-ricerca/centro-di-ricerca-religioni-diritti-ed-economie-nello-spazio-mediterraneo-redesm/documento316194.html>.
- Maḡala al-aḥwāl al-šaḥṣīyya fī Al-Ġumhūriyya al-Tūnisiyya, li sana 1956, član 18, stav 1–5. http://www.legislation.tn/affich-code/Code-du-statut-personnel_95.
- Obiteljski zakon Republike Hrvatske, Pročišćeni tekst vrijedi od 31.12.2023. *Narodne novine*, 103/2015, 98/2019, 47/2020, 49/2023, 156/2023.
- Porodični zakon Federacije BiH, član 10, (“Službene novine FBiH”, br. 35/2005, 41/2005 – ispravka., 31/2014 i 32/2019 – odluka Ustavnog Suda).
- Porodični zakon RS (“Službeni glasnik Republike Srpske”, br. 54/2002, 41/2008 i 63/2014).
- Qānūn al-aḥwāl al-šaḥṣīyya fī 'Miṣr, raqam 100 li sana 1985, član 11. <https://sites.google.com/site/socioalger1/drasat-qanwnyte/drasat-qanwnyte/tdylat-qwanyn-alahwal-alshkhsypte-almrsypte>.
- Qānūn al-aḥwāl al-šaḥṣīyya fī 'Sūriya, raqam 59 li sana 1953., član 17. <http://parliament.gov.sy/arabic/index.php?node=201&nid=11333&ref=tree&>.
- Qānūn al-usra fī Al-Ġumhūriyya al-Ġazāiriyya al-Dīmūqraṭīyya al-Šā'biyya, li sana 2007, član 8, str. 2. <https://www.joradp.dz/trv/afam.pdf>.
- Qānūn al-aḥwāl al-šaḥṣīyya fī 'Irāq raqam 188 li sana 1959, član 4–7. <http://www.refworld.org/cgi-in/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=5322d5ae>.
- Qānūn al-aḥwāl al-šaḥṣīyya fī Al-Urdun, raqam 36 li sana 2010, član 37. <http://www.farrajlawyer.com/viewTopic.php?topicId=153>.
- Qānūn al-usra li Mamlaka al-Baḥrayn, Al-Qānūn raqam 19 li sana 2009., član 5 stav 1–4, i član <http://www.moj.gov.bh/default7850.html?action=article&ID=1620>.

- Qānūn al-aḥwāl al-šaḥṣiyya fī Al-Kuwayt, raqam 51 li sana 1984. <https://www.e.gov.kw/sites/kgoArabic/Forms/QanoonAlAhwalAlMadaniyah.pdf>.
- Qānūn al-aḥwāl al-šaḥṣiyya li dawla Al-Imārāt al-‘Arabiyya al-Muttaḥada, raqam 28. li sana 2005, član 55, stav 6. <http://www.dji.gov.ae/Lists/DJIBooks/Attachments/79/Ahwal%20Shakhsia%20Big%20WEB.pdf>
- Qānūn al-aḥwāl al-šaḥṣiyya fī Dawla al-Qaṭar, raqam li sana 2006, član 57, stav 6. http://gulfmigration.org/database/legal_module/Qatar/National%20Legal%20Framework/Rights%20and%20Obligations/3.1%20Family%20Law%2022%202006_AR.pdf.
- Qānūn al-aḥwāl al-šaḥṣiyya fī Sulṭana ‘Umān, član 37, stav 6. <http://www.oman.om/wps/wcm/connect/8b7389b0-9a86-45b8-993d-d5f2533467e6/Personal+Status+Law+-+Marriage+%28Arabic%29.pdf?MOD=AJPERES>. (www.jasserauda.net/portal/ السيرة-الذاتية) <https://islamskazajednica.ba/index.php/bracno-pravo/17770-serijatski-stav-o-poligamiji-u-bih>
- Al-Qarārāt wa al-fatāwa al-ṣādira ‘an Al-Maḡlis al-urubbi li al-iftā wa al-buḥūt munḍu ta’sīsih 1997. ilā al-dawra al-‘iṣrīn, Al-Maḡlis al-urubbi li al-iftā wa al-buḥūt, Dublin, 2013.
- Rezolucija br. 27/3, Al-Bayān al-ḥitāmī li al-dawra al-sābi’a wa al-‘iṣrīn. <https://www.e-cfr.org/%D8%A7%>.
- Svraka-Imamović, Amila, *Koncept braka u islamskom, jevrejskom, engleskom i velškom pravu*, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, LXI – 2018, str. 315–344.
- Štulanović, Muharem, *Porodično pravo i revolucionarni doprinos islama statusu žene*, Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću broj IX, Bihać, 2017.